OSMANLI İSTANBULU
VII

VII. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri
3-5 Mayıs 2019, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

editörler

Feridun M. Emecen

Ali Akyıldız

Emrah Safa Gürkan

OSMANLI İSTANBULU

VII. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Bildiriler

proje yönetimi
Mustafa Sinanoğlu

düzenleme kurulu
Feridun M. Emecen (başkan), Ali Akyıldız (başkan yardımcısı),
Emrah Safa Gürkan (akademik sekreter), Cengiz Yolcu (akademik sekreter)
Ali Karabacak (idari sekreter), Alphan Akgül,
Ertuğrul Ökten, Özlem Çaykent

editörler
Feridun M. Emecen
Ali Akyıldız
Emrah Safa Gürkan

yayın koordinatörü
Ali Karabacak

grafik tasarım
Ender Boztürk

kapak tasarımı
Ümit Ünal

basım tarihi
2021

ISBN 978-605-9437-36-3

basım yeri
TDV Yayın Matbaacılık
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde, No: 11 Yenimahelle / Ankara

Emecen, Feridun M. (ed.)
Osmanlı İstanbulu-VII / Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan (ed.).
- İstanbul : İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2021.
994 s. ; res. ; 24 cm.
ISBN 978-605-9437-36-3
1. İstanbul (Türkiye)_Tarihçe 2. Osmanlı İmparatorluğu_Tarihçe
956.21 DC 20

İstanbul'da Akideci ve Şeker Şerbetçi Esnafı (18. Yüzyıl)

Murat Uluskan

Marmara Üniversitesi

Giriş

Osmanlı toplum hayatında ve mutfak kültüründe şeker ve şerbet her zaman mühim bir yere sahip olmuştur. Saray'ın ihtiyacını çoğunlukla Helvahâne-i Âmire, halkın ihtiyacını ise Çarşı esnafından Akideci ve Şerbetçi esnafı karşılamıştır. Konumuzu teşkil eden bu iki esnafı tanıtırken öncelikle, Osmanlı belgelerinde yer aldığı şekliyle doğru bir adlandırma ve tanımlamanın yapılması gerekmektedir. Aksi taktirde, Osmanlıların gerek günlük hayatta gerekse belgelerde kısaltılmış haliyle *Şerbetçi* olarak zikrettikleri Şeker Şerbetçi esnafı ve yine kısaca *Şekerci* olarak isimlendirdikleri Akideci esnafıyla ilgili hatalı tespit ve değerlendirmelere gitmek mümkündür. Akideciler resmî yazışmalarda çoğunlukla bu ismi, bazen *Akide Şekerci* ve bazen de *Akide ve Peynir Şekerci* adlarını kullanmışlardır. Şeker Şerbetçi esnafının gerçek adı ise *Sükkerî Şerbetçi*'dir. Sükker "şeker", sükkerî ise "şekerle ilgili, şekerden yapılan tatlı" anlamındadır.[1] Kendilerini

1 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* haz. A. S. Güneyçal, Ankara 1996, s. 969.

tanıtırken genellikle bu ismi, bazen de daha anlaşılır olduğu düşüncesiyle bizim de tercih ettiğimiz *Şeker Şerbetçi* adını kullanmışlardır.

Şeker Şerbetçi esnafından farklı olarak İstanbul'da bal ve üzüm şerbeti satan bir Şerbetçi esnafı daha bulunmaktadır. Bağımsız bir kethüdası olmayan, Kebapçı ve Hoşafçılarla birlikte Aşçı esnafına *yamak* (bağlı) olan bu esnafın[2] tüm İstanbul'daki dükkân sayısı 1768 yılı itibariyle 93'tü.[3] Ayrıca, bunlara bağlı bir de Ayakta Şerbet Satıcıları vardı. 81'i Müslim, 21'i Rum ve Ermeni, 19'u Yahudi olup bal ve üzüm şerbetini güğüm ile gezdirip tas ve kâse ile satarlardı. En büyük sıkıntıları kahveci, kayıkçı, hamal gibi farklı esnaftan kimselerin çeşitli yerlerde tezgâh kurarak uzun boylu şişe, bardak ve billur kâselerle boyalı ve ekşi şerbet satmalarıydı.[4] Yine bunların dışında, 1770'li yıllardan itibaren İstanbul'da sayıları giderek artan Şerbethaneler mevcuttu.[5] Rum ve Ermenilerce işletililen bu meyhanelerin sayısı 1805 yılı itibariyle 79'du.[6]

Bu çalışmanın amacı, bugün unutulmaya yüz tutmuş tatlı, reçel, şerbet ve şekerlemelerle alakalı Osmanlı İstanbulu'nda faaliyet gösteren iki önemli esnafı, kendilerine dair en kıymetli verilerin tutulduğu Osmanlı arşiv kayıtlarında yer alan bilgilerle tanıtmaktır. Çalışmada ilk olarak Akideci ve Şeker Şerbetçi esnafının dükkân sayıları ve gedik nizamları, ikinci olarak hammadeleri olan toz şekerin temini ve paylaşımında Aktarlar ile olan problem, üçüncü ve son olarak da

2 İlgili belgeler için bk. BOA, İbnülemin Tasnifi Tevcihat Belgeleri (İE.TCT), nr. 9/1048 (19 Ca 1115/30 Eylül 1703); BOA, İbnülemin Tasnifi Müsted'iyat Belgeleri (İE.MT), nr. 3/294 (7 C 1133/5 Nisan 1721); BOA, Cevdet Tasnifi Belediye Belgeleri (C.BLD), nr. 10/487 (17 L 1173/2 Haziran 1760); BOA, Cevdet Tasnifi Askeriye Belgeleri (C.AS), nr. 1121/49711 (21 S 1223/18 Nisan 1808).

3 BOA, C.BLD, nr. 15/723 (29 Ra 1182/18 Ağustos 1768).

4 Bu hususta Sultan I Mahmud zamanında verilen emir, evâhir-i R 1168/4-12 Şubat 1755 (BOA, Bâb-ı Âsafî Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri İstanbul Ahkâm Defterleri (*A.DVNS.AHK.İS.d*), nr. 3, s. 349, h.1267), Evâhir-i L 1180/22-30 Mart 1767 (*A.DVNS.AHK.İS.d*, nr. 8, s. 11, h.29) ve Evâil-i L 1190/13-22 Kasım 1776 (*A.DVNS.AHK.İS.d*, nr. 9, s. 78, h.287) tarihlerinde yenilendi.

5 BOA, *A.DVNS.AHK.İS.d*, nr. 9, s. 113, h.408 (Evâil-i S 1191/11-20 Mart 1777).

6 BOA, C.BLD, nr. 15/735 (28 Ra 1220/26 Haziran 1805).

satışını yaptıkları mamüllerle ilgili aralarında yaşanan anlaşmazlığın tarihsel süreci ele alınmaktadır.

Dükkân Sayıları ve Gedik Nizamları

Akide ve Peynir Şekerci esnafının İstanbul'daki dükkân sayısı 24'tü. Sultan I. Mahmud zamanında verilen nizamla da bu kayıt altına alınmıştı. Buna göre; meslekte yetişen çıraklar usta olduklarında yeni bir dükkân açamaz, yine kendilerini yetiştiren ustalarının yanında çalışmaya devam ederlerdi. Mevcut 24 dükkân içerisinden ne zamanki bir dükkân gediği boşalır, ancak o zaman esnaf kethüdaları ve ihtiyarlarının seçimiyle içlerinde en çok hak edene bu dükkân verilirdi. Bu nizam 18. yüzyıl boyunca değişmedi.[7] Esnafın Ocak 1800 tarihli arzuhalinde belirtildiği kadarıyla kalfa, çırak ve aileleriyle birlikte sayıları iki yüzü aşkındı.[8] Tophane ve Kasımpaşa'da birer tane olmak üzere Galata civarında 2 Akideci dükkânı mevcuttu.[9] Üsküdar'daki dükkân sayısı ise 4'tü ve bunlar Büyük Hamam(2), Yeniçeşme ve Mirahor'daydı.[10] Eyüp ve asıl yoğunluğun olduğu Suriçi İstanbul'undaki dükkân sayısı 18 idi.

Şeker Şerbetçi esnafının 19. yüzyıl ortalarına kadar değişmediği tespit edilen dükkân sayısı ise 43'tü.[11] Esnaftan biri vefat ettiğinde dükkân gediği hak eden bir evlâdı varsa ona verilirdi. Yoksa kadı marifetiyle müzayedeye çıkılıp kalfalarından birine satılır, borçların edasından sonra satıştan kalan para vârislerine dağıtılırdı. Kanun ve

7 Akide ve peynir şekerci esnafının nizamlarına dair Sultan I. Mahmud zamanında verilen emir, 11 Ra 1168/26 Aralık 1754 (BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (*MAD.d)*, nr. 9978, s. 59, h. 2), 5 C 1171/14 Şubat 1758 (*MAD.d*, nr. 9983, s. 243, h. 3), 10 Za 1189/2 Ocak 1776 (BOA, C.BLD, nr. 100/4987) ve 7 M 1199/20 Kasım 1784 (BOA, Ali Emirî Tasnifi Sultan I. Abdülhamid Belgeleri (AE.SABH.I, nr. 140/9407) tarihlerinde yenilendi.

8 BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi Belgeleri (HAT), nr. 1335/52080.

9 BOA, *MAD.d,* nr. 9888, s. 462 (20 M 1191/28 Şubat 1777).

10 BOA, Bâb-ı Âsafî Dîvân (Beylikçi) Kalemi Defterleri (*A.DVN.d)*, nr. 899 s. 40 (1792).

11 BOA, *MAD.d*, nr. 9888, s. 460 (26 C 1157/6 Ağustos 1744; 3 R 1171/15 Aralık 1757); *MAD.d,* nr. 7595, s. 43, h. 2 (29 R 1185/11 Ağustos 1771); *MAD.d,* nr. 10135, s. 23-24 (7 C 1260/24 Haziran 1844).

nizama aykırı hareket edenlere müsaade edilmezdi. Dükkânlarında külliyetli odun, kavanoz, büyük-küçük tencere, mamüllerini koyacak mahalle ve ateş yakmak için büyük bir ocağa ihtiyaç duymaktaydılar. Ayrıca tüccardan satın aldıkları toz şekeri mahzende muhafaza etmek zorundaydılar. Bu zorunluluk Akideci esnafı için de geçerli olup mahzensiz bir dükkânın faaliyetini sürdürebilmesi mümkün değildi. Diğer esnaftan farklı olarak Şerbetçi dükkânlarının açılması ya da başka bir yere nakli oldukça zor ve masraflıydı. Bu yüzden dükkân sahiplerinin kira artırım taleplerinden korunmaya yönelik bir maddeyi 1797 tarihli nizamlarına ekletmişlerdi. En önemlisi de İstanbul'da mevcut 43 adet dükkânın bulunduğu mahaller ve usta isimlerinin bu nizama kaydedilmesiydi. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere Şeker Şerbetçi esnafının 23'ü Müslüman, 19'u Yahudi olmak üzere 20'si de Gayrimüslim idi.[12]

Şeker Şerbetçi Esnafı Ustaları ve Dükkân Mahalleri (1797)

Müslim		Gayrimüslim	
Ustanın Adı	**Dükkân Mahalli**	**Ustanın Adı**	**Dükkân Mahalli**
Hacı Hüseyin	Değirmen Hanı karşısında	Şişman Hanım Yahudi	Hasırcılar'da Kuşçubaşı Hanı altında
Hacı Ali	Hasırcılar'da Ütücü Hanı'na bitişik	Kanorta Yahudi	Hasırcılar'da Tütüncü dükkânı bitişiğinde
Hacı Mehmed	Hasırcılar'da Kuşçubaşı Hanı altında	İsak Yahudi	Alacahamam civarında Helvacı bitişiğinde
Seyyid Hacı Hüseyin	"	Anton Zimmî	Sakaçeşmesi'nde
Molla Osman	Hasırcılar'da Molla Kadın evi altında	Ortaköylü İsak Yahudi	Mahmudpaşa'da 3 adet dükkânı mevcut

12 Şeker Şerbetçi esnafının nizamı, ustaları ve dükkân mahallerine dair 13 Ra 1212/5 Eylül 1797 tarihli emir 20 N 1223/9 Kasım 1808'de yenilendi (BOA, C.BLD, nr. 17/810, 42/2094).

Hacı Mehmed Emin	"	Yako Yahudi	Mahmudpaşa civarında Şişeci bitişiğinde
Halil Usta	"	Mişon Yahudi	Hocapaşa'da Manav bitişiğinde
Hacı Ali	"	Menahim Yahudi	Küçük Karaman'da
Molla İsmail	"	Hayim Yahudi	Küçük Karaman'da Manavlar içinde
Hasan Usta	Kitapçılarbaşı'nda Yenihan'a bitişik	Mişon Yahudi	Balat dışında
Ahmed Usta	"	Avram Yahudi	Balat Kapısı dahilinde Bakkal bitişiğinde
Mahmud Usta	Alacahamam civarında Leblebici Hanı'na bitişik	Yasef Yahudi	Balat'da Dörtyol ağzında
Seyyid Ahmed Usta	Alacahamam civarında Çorapçı Hanı'na bitişik	Savil Yahudi	Hasköy'de
Abdi Usta	Cağalzâde Sarayı civarında	Sipati Yahudi	Galata'da
İbrahim Usta	"	Menteşir(?) Yahudi	Galata'da
Hasan Usta	Cağalzâde Sarayı civarında Çörekçi Fırını'na bitişik	Seçur Yahudi	Galata'da
Mehmed Usta	Yerebatan'da	İsak Yahudi	Ortaköy'de
Süleyman Usta	Ayasofya'da	Menahim Yahudi	Üsküdar'da
Hacı Mehmed Usta	Divanyolu'nda		
Ahmed Usta	Hasanpaşa Hanı civarında		
Memiş Usta	Laleliçeşme civarında		
İbrahim Usta	Aksaray'da		
Ali Usta	Saraçhane civarında		
Toplam: 23		**Toplam: 20**	

Hammadde: Toz Şeker Temini ve Paylaşımı

Osmanlı başkentinde ticari hayatın en yoğun olduğu Bahçekapı (Eminönü)'da inşası 1598 yılında başlayıp yarım kalan, Valide Hatice Turhan Sultan tarafından ancak 1661-1665 tarihleri arasında tamamlanan Yeni Cami Külliyesi içerisinde *Sûk-ı Cedîd* denilen bir de Yeni Çarşı bulunmaktaydı. 1074/1663-1664 yılında faaliyete geçen ve 18. yüzyıl ortalarından itibaren *Mısır Çarşısı* olarak anılan[13] bu mahzenli taş dükkânlar çarşısını ilk tutanlar *attar* (aktar)lar idi. Çarşının şenlenmesi ve rağbet görmesi amacıyla, İstanbul'a gelen çiğ kahve, toz şeker ve baharatın satış hakkı kendilerine verilmiş, bu maddelerin Çarşı dışında başka bir yerde mezata çıkarılıp satılması yasaklanmıştı.[14]

Aktar esnafına verilen bu imtiyaz, hammaddeleri toz şeker olan Şeker Şerbetçi ve Akideci esnafı nezdinde hiçbir zaman kabul edilmek istenmedi. Şekeri aktarlardan değil, bir aracı olmaksızın istedikleri yerden satın alma hakkına sahip olduklarını ileri süren Şerbetçi ve Akideci esnafı, 18. yüzyıl başlarından itibaren ortaya koydukları hukuk mücadelesiyle Aktarların bu konudaki engelleme ve baskılarından kurtulmaya çalıştılar. Bu amaca yönelik Şeyhülislâm'dan aldıkları fetva ile Rumeli kazaskerine yaptıkları müracaatlar üzerine 1724 ve 1726 yıllarında İstanbul kadısına hitaben iki emir çıkartmaya muvaffak oldular.[15] Aktarlar ile olan gerilimin ilk kez resmiyet kazandığı bu emirler, aynı zamanda yüzyılın sonlarına dek sürecek bir mücadelenin de başlangıcını oluşturdu.

Nisan 1726 tarihli emrin akabinde Aktarlar konuyu yargıya taşıdılar. Aynı yıl İstanbul Kadısı huzurunda görülen davada Şeker Şerbetçiler, İstanbul'a gemi ile gelen toz şekeri tüccardan diledikleri mahalde alabileceklerine dair ellerinde emir olduğunu, Aktarlar ise 1074/1663-1664 tarihli emri teyiden 1105/1693-94 tarihli fermanda da İstanbul'a gelen çiğ kahve ve şekerin *Sûk-ı Cedîd* dışında başka bir

13 Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yenicami Külliyesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (*TDVİA*), C. 43, İstanbul 2013, s. 439, 441.

14 BOA, *A.DVNS.AHK.İS.d*, nr. 3, s. 356, h. 1288.

15 BOA, Bâb-ı Âsafî Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri (*A.DVNS.ŞKT.d*), nr. 102, s. 69, h. 2 (Evâil-i Z 1136/21-30 Ağustos 1724); nr. 106, s. 614, h. 3 (Evâil-i Ş 1138/4-13 Nisan 1726).

yerde satılamayacağı bilgisinin yer aldığını ifade ettiler. Sonuçta dava, ellerindeki sağlam delillere istinaden Aktarların lehine bir kararla neticelendi.

1733 yılında taraflar bu kez Dârussaâde Ağası'nın huzurunda karşı karşıya geldiler. Aktarların yerleştiği Yeni Çarşı (Mısır Çarşısı), Yeni Cami Evkafı'na gelir sağlayan yapılardan biriydi ve bu vakfın nazırı da diğer Selâtin vakıflarında olduğu gibi Dârussaâde Ağası idi. Onun huzurunda görülen davada Aktarlar, Şeker Şerbetçi ve Akideci esnafının Sultan III. Ahmed'in 1726 tarihli emrine aykırı yeni bir emir çıkartarak şekeri istedikleri yerden alabilme hakkı elde etmelerinden şikâyetçi oldular ve bu emrin iptalini talep ettiler. Mahmekede tarafların sunduğu belgeler incelendi. Şeker Şerbetçilerin elindeki emirde; eskiden beri sandık ve kutu ile gelen toz Frenk şekerini tüccardan satın alabilirken Aktarların buna mani olarak kendilerinden almaya zorladıkları yazıyordu. Ayrıca, daha önce İstanbul Kadısı huzurunda görülen davada Aktarların elindeki emre bakıldığı, emirde sadece Mısır'dan gelen kahve, şeker ve baharatın Aktarlar Çarşısı'nda satılması kaydının bulunduğu, Frenk (Fransa) tarafından gelen şekerden ve şekeri Aktarların alıp onlardan da Şerbetçilerin satın almasından bahsedilmediği, bu yüzden Aktarlara Şerbetçi ve Akideci esnafına baskı yapmamalarının tembih edildiği belirtiliyordu.

Şerbetçilerin ardından Aktarların elindeki eski ve yeni tüm emirlere bakıldı. Buna göre; emirlerin tamamında İstanbul'a gelen kahve, şeker ve baharat için Mısır'dan ya da Fransa'dan gelen diye bir ayırım yapılmadığı, şekerin mutlaka Yeni Çarşı'da satılması, başka bir yerde mezata çıkarılmaması kaydının bulunduğu görüldü. Sonuçta, Aktarların isteği doğrultusunda bundan sonra da eski kanun ve nizamların geçerli olduğu belirtilerek Şerbetçilerin elindeki emirlerin iptaline karar verildi.[16]

Aktarlar, bu sonuçla haklılıklarını bir kez daha hukuken kanıtlamış olsalar da Şeker Şerbetçi ve Akideci esnafının bunu dikkate

16 Aktarlar ile Şeker Şerbetçi ve Akideci esnafı arasındaki hukuk mücadelesinin tarihî sürecini aktaran evâsıt-ı C 1146/19-28 Kasım 1733 tarihli bu emir, evâsıt-ı Ca 1168/23 Şubat-4 Mart 1755 (BOA, *A.DVNS.AHK.İS.d*, nr. 3, s. 356, h. 1288) ve evâsıt-ı B 1171/21-30 Mart 1758 (*A.DVNS.AHK.İS.d*, nr. 4, s. 289, h. 855) tarihlerinde yenilendi.

almayıp nizama aykırı faaliyetlerini sürdürmeleri, sadece iki ay sonra Ocak 1734'de tarafları tekrar mahkemede buluşturdu. Aktarlar kethüdası ve ihtiyar ustaları tarafından Fransız tüccardan pazarlıkla satın alınan, gümrük vergisi verildikten sonra Yeni Çarşı'ya nakledilip sergilenen ve müzayede yoluyla satılarak dağıtımı yapılan şekeri, Akideci ve Şeker Şerbetçi esnafının Galata'ya yanaşayan tüccar gemilerinden aracı olmaksızın doğrudan satın almaya devam etmeleri yine şikâyet konusu oldu. Mahkemede söz alan Şerbetçi ve Akideciler, Aktarlar kethüdası olanların uzun zamandır eski uygulamalara aykırı bir şekilde şekerin kantarına dörder-beşer kuruş zam yapmalarından zarar gördüklerini iddia ettiler. Bunun üzerine, Çarşı esnafından konuyu soruşturması için mahkeme tarafından bir naib görevlendirildi. Naib; ketenci, çiçekçi, hasırcı ve balmumcu gibi meseleye müdahil olmayan pekçok esnafın kethüda ve ihtiyarlarını toplayıp bilgilerine başvurdu. Onların da Aktarlar lehine görüş beyan etmeleri üzerine durumu bir takrirle İstanbul kadısına bildirdi. Sonuçta, geçmiş emir ve uygulamalara aykırı hareket etmemeleri için Şeker Şerbetçi ve Akideci esnafına tembihte bulunulmasına, kendilerine pahalı şeker sattıkları iddiası üzerine içlerinden mutemet birinin Aktarların şeker alışverişi sırasında yanlarında bulunmasına, Aktarlar kethüdasının da yüksek fiyattan şeker satışı yapmamasına dair tarafların rızasıyla verilen karar fermanlaşarak yürürlüğe girdi.[17]

1734 tarihli bu emrin en önemli maddesi, tüccardan şeker alışverişi sırasında Şeker Şerbetçi ve Akideci esnafına bir temsilci bulundurma hakkı verilmesiydi. Bu şekilde fiyatları kaynağında tespit ederek haklarını koruma ve savunma imkânına kavuştular. Aktarlar da buna razı olarak şeker alım satımı üzerindeki imtiyazlarını sürdürdüler. Bu düzenleme otuz yıl boyunca yürürlükte kaldı. 1764 yılına gelindiğinde taraflar bir kez daha anlaşmazlığa düştüler. Şeker Şerbetçi ve Akideci esnafı, İstanbul'a gelen şekerden gereken payı alamadıkları itirazıyla İstanbul kadısı huzuruna çıktılar. İmal ettikleri mamüller için muhtaç oldukları toz şekeri Aktarların halka sattığını

17 Evâsıt-ı Ş 1146 (17-26 Ocak 1734) tarihli emir, evâhir-i Za 1177 (22-31 Mayıs 1764)'de yenilendi (BOA, C.BLD, nr. 60/2964; BOA, *A.DVNS.AHK.İS.d*, nr. 7, s. 55, h. 176). İstanbul Gümrük Emini'nin bu ferman öncesinde taraflarla yaptığı görüşmeyi aktardığı takrir için bk. BOA, HAT, nr. 17/776.

ifade ettiler. Görülen dava sonucunda her iki tarafın da razı olduğu bir anlaşma ortaya çıktı. Buna göre, taşradan İstanbul'a gelen Frenk şekeri 6 hisse üzerinden paylaştırılacaktı. 4 hissesini Aktarlar, 2 hissesini de Şeker Şerbetçi ve Akideci esnafı satın alacaktı. Talepleri üzerine konu İstanbul kadısı tarafından padişaha arz edildi. Sultan III. Mustafa, Aktarlardan yarım hisse daha karşı tarafa aktarılmasını ve ellerindeki eski beratların alınarak yerlerine yeni beratların verilmesini emretti.

Bu tashihle birlikte şekerin 3,5 hissesini halka satılmak üzere Aktarlar, 2,5 hissesini de çeşitli şerbet, reçel ve akide şekeri imalinde kullanılmak üzere Şerbetçi ve Akideci esnafı satın alacaktı. Bu alışveriş, tarafların kethüdaları, yiğitbaşıları ve ihtiyarlarından ikişer-üçer adam ile tüccara gidilerek hep birlikte yapılacak, pazarlık sonrası uzlaşılan fiyat üzerinden satın alınan şeker bu orana göre pay edilecekti. Ayrıca, bundan sonra anlaşmazlığa düşüp birbirlerini dava etmeyecek ve yalnız başlarına şeker alımına kalkışmayacaklardı. Aktarlar ise yüz yıl önce kendilerine tahsis edilen imtiyaz karşılığında her yıl Valide Sultan Vakfı'na verdikleri dokuz bin akçeden muaf tutulacaktı.[18]

Fransa'dan ithal toz şeker tedariki ve taksimi hususunda yapılan bu düzenlemenin ömrü yirmi yıl sürdü. Ancak bu kez müsebbibi esnaf değil Fransız tüccarıydı. Tüccar, getirdiği mal ve eşyayı devletin gösterdiğine değil istediğine satmak arzusundaydı. 1784 yılında Fransa elçisi, var olan düzenlemenin iki devlet arasındaki ahidnameye aykırı ve Fransız tüccarının zararına olduğu gerekçesiyle iptalini talep etti. Dayanağı, ahidnamede yer alan şu maddelerdi: Birincisi,

> *Frençe tüccârı getürdikleri eşyâlarını Devlet-i Aliyye re'âyâsından ve tüccârından dilediklerine bey' u füruht eylemek murâd eylediklerinde "Biz alurız" diyü âharlar ta'arruz ve nizâ' eylemeye.*

Diğeri ise,

> *Ve işbu atîk ve cedîd akd olunan mevâdd fîmâ-ba'd mer'î ve mu'teber tutılup mefhûmâtına mugâyir mukaddem ve mu'ahhar tevârîh ile emir*

18 Evâil-i S 1178/31 Temmuz-9 Ağustos 1764 tarihli bu nizam (BOA, C.BLD, nr. 113/5641; BOA, *A.DVNS.AHK.İS.d*, nr. 7, s. 96, h. 294), evâhir-i Za 1189/13-22 Ocak 1776 tarihinde yenilendi (*A.DVNS.AHK.İS.d*, nr. 8, s. 348, h. 1142).

dahi ibrâz olunur ise ahidnâme-i hümâyûn mûcebince bilâ-amel mahalleri ref' ve terkîn oluna."

Elçi ayrıca Aktar, Şeker Şerbetçi ve Akideci esnafının elindeki 1764 tarihli emrin ahidname sonrasına ait olduğunu, buna itibar edilmemesini, kendilerinin bundan sonra diğer dükkâncılar mesabesinde tutulacaklarını, şekerin parasını nakit olarak vermeyi taahhüt ettikleri taktirde kabul edeceklerini belirterek bu doğrultuda bir ferman çıkartılmasını talep etti. İlaveten, uzun zamandır gerek nakit gerekse veresiye olarak satttıkları şekerin parasını alamadıklarını, borçlarına karşılık esnaftan Fransız tüccarına imzalı ve mühürlü temessük (borç senedi) verilmesini istedi.

Fransa elçisinin Sadarete sunduğu bu takrir üzerine İstanbul kadısından görüş istendi. Yalnız bu istekteki dikkat çeken ifadeler; Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin *kadîmî ve samîmî dostu* olduğu, Fransa tüccarının ahidnameye aykırı rencide edilmesine padişahın rızası olmadığı, sorunun çözümünün ahidname şartları çerçevesinde olması gerektiğiydi. Nitekim İstanbul kadısı da elçilik tercümanının hazır bulunduğu mahkemede esnafın itirazlarını ahidnameye aykırı olduğu gerekçesiyle reddetti ve elçiliğin isteği doğrultusunda bir emrin verilmesine dair görüşünü bildirdi. Sonuç olarak; Aktar, Şeker Şerbetçi ve Akideci esnafının elindeki 1764 tarihli emrin iptaline, Fransa tüccarından satın aldıkları şekerin parasını peşin vermek isterlerse kabulüne, veresiye almak istemeleri halinde ise borçlarını belirtir kanun nezdinde geçerli bir temessük vermelerine karar verildi.[19] Bu şekilde, Aktarların İstanbul'da 120 yıldır tekellerinde tuttuğu şeker satış imtiyazı 1784 yılında tamamen kaldırıldı. Sultan III. Selimin bazı esnaf gruplarındaki tekelciliğe son veren 1789 tarihli hatt-ı hümâyunuyla da bu emir bir kez daha teyit edildi.[20]

19 BOA, Cevdet Tasnifi Hariciye Belgeleri (C.HR), nr. 8970 (28 B 1198/17 Haziran 1784).

20 Bu konuda İstanbul kadısına hitaben yazılan hüküm için bk. BOA, Cevdet Tasnifi İktisat Belgeleri (C.İKTS), nr. 2169 (Evâsıt-ı S 1204/31 Ekim-9 Kasım 1789).

İmalat ve Satış Hakları

Akideci ve Şeker Şerbetçi esnafı arasında sattıkları mamüllerin imalat ve satış hakları hususunda 18. yüzyıl boyunca devam eden ciddi bir anlaşmazlık ve mücadele söz konusuydu. Bu anlaşmazlık, nizamlarının fermanla kayıt altına alındığı 1744 yılından itibaren resmî makamları daha fazla meşgul etmeye başladı. Genelde şikâyetçi olanlar Şeker Şerbetçiler, şikâyet edilenler de Akidecilerdi. Sorun, Akidecilerin akide ve peynir şekeri dışında Şeker Şerbetçilere mahsus çeşitli şerbet, şekerleme, nebat şekeri, râhatul-hulkum, reçel ve gülbeşeker tatlısını imal edip satmalarıydı. Geçmiş yıllarda verilen emirleri dikkate almadıkları ve sözlerinde durmadıkları gerekçesiyle 1744'de bir kez daha İstanbul kadısı huzuruna çıktılar. Şerbetçiler, defalarca uyarılmalarına ve taahhütlerine rağmen Akidecilerin kendilerine mahsus alanlara müdahale ettiklerini, bu şekilde esnaf içerisinde kalitesiz imalat yapanların tespit edilemeyeceğini ifade ettiler. Yapılan soruşturma sonucu Şeker Şerbetçi esnafının şikâyeti haklı bulundu ve var olan nizamın bundan sonra da geçerli olduğuna dair çıkan emirle bu durum teyit edildi.[21]

Esasen Akide ve Peynir Şekerciler, *râhatul-hulkum* (boğaz rahatlatan) denilen Saray lokumu ile *nebat* şekerini kendilerinin de imal etme hakkı olduğunu ileri sürüp bu bahane ile Şeker Şerbetçilerin diğer mamüllerine müdahil olmaktaydılar. 1744 tarihli ferman sonrası da devam eden problemde Şerbetçiler, arabulucular vesilesiyle Akidecilerin râhatul-hulkumu imal edip satmalarına, nebat şekerini de kendilerinden almalarına razı oldular. Ancak Akidecilerin yine sözlerinde durmamaları üzerine İstanbul kadısı tarafından kendilerine, emir ve nizama uymayanların dükkânlarının kapatılacağı ve sanatlarını icra etmekten men edilecekleri uyarısında bulunuldu.[22]

1744 tarihli ferman sekiz yıl yürürlükte kaldı. 1752 yılında bu kez Akideci esnafının müracaatı üzerine görülen davada, aslen Şeker Şerbetçi esnafına mensup olup dükkânları bulunmayan Yahudi kalfaların mağduriyeti dile getirildi. Bu kalfalar, Akideci esnafına badem

21 BOA, *MAD.d,* nr. 9888, s. 460 (26 C 1157/6 Ağustos 1744).

22 İstanbul kadısının 17 Ş 1162/2 Ağustos 1749 tarihli ilamı için bk. *İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H.1162-1163/M.1749-1750)*, vr. 44b, h. 2.

şekeri ve şekerleme satamayıp onlardan da akide ve peynir şekeri alamadıkları taktirde müşterilerini kaybedeceklerini ve bu yüzden de geçim sıkıntısına düşeceklerini ifade ettiler. Ayrıca Şerbeçi esnafının Akidecilere badem şekeri ve şekerleme, Akideci esnafının da Şerbetçilere akide ve peynir şekeri satmasının *feth-i Hakanî*'den beri uygulana gelen bir nizam olduğunu belirterek Şerbetçilerden şikâyetçi oldular. Neticede, devreye giren arabulucular vasıtasıyla bir uzlaşma sağlanabildi. Buna göre; Şeker Şerbetçi esnafı badem şekeri ve kahve, kişniş, ağız miski, bahar, turunç gibi meyvelerden mamül şekerlemeleri Akideci esnafına, Akideci esnafı da akide ve peynir şekerini Şerbetçi esnafına satabilecekti. Ancak Akideci esnafı, Şeker Şerbetçi esnafına mahsus şekerli şerbetleri, reçel çeşitlerini ve *gülbeşekeri* denilen gül tatlısını dükkânlarına koyup satışını yapmayacaktı. Taraflar arasında İstanbul kadısı huzurunda yapılan bu anlaşma, düzenlenen bir hüccetle de kayıt altına alındı.

Kasım 1752 tarihli bu sözleşmenin fermanlaşmaması, sonraki yıllarda Akidecilerin aleyhine bir gelişmenin yaşanmasına neden oldu. Şeker Şerbetçiler, ellerinde resmî bir belge olarak mevcudiyetini koruyan I. Mahmud dönemine ait 1744 tarihli fermanı kendi lehlerine kullanıp III. Osman ve ardından da III. Mustafa'nın tahta çıkışıyla birlikte yeniletmeye muvaffak oldular. Bu durum her iki esnafı 1759 yılında bir kez daha mahkemede buluşturdu. Fakat bu sefer Şerbetçiler, Akideciler ile yedi yıl önce İstanbul kadısı huzurunda yaptıkları anlaşmayı ve düzenlenen hücceti inkâr edemediler. Sonuçta, 1752 düzenlemesinin bundan sonra da geçerli olması ve aksine hareket edilmemesi yönünde verilen yeni nizam fermanlaşarak yürürlüğe girdi. Şerbetçilerin elindeki 1744 ve 1757 tarihli fermanlar iptal edildi ve daha önce hüccette yer almamış olan, her iki esnafın da sahiplendiği *râhatul-hulkum* (boğaz rahatlatan) denilen Saray lokumu imalinin aslında Helvahane-i hassaya mahsus olduğu ve o yüzden iki tarafın da yapıp satabileceği bilgisi nizama eklendi.[23]

23 27 Ca 1172/26 Ocak 1759 tarihli yeni nizam 11 Za 1189/3 Ocak 1776 tarihinde yenilendi (BOA, *MAD.d,* nr. 9888, s. 460-462; *MAD.d,* nr. 10012, s. 130, h. 1; BOA, C.İKTS, nr. 19/943, 1765; BOA, C.BLD, nr. 142/7095).

Akideci ve Şerker Şerbetçi esnafı arasında 1759 yılında yapılan bu yeni düzenleme 35 yıl boyunca yürürlükte kaldıktan sonra 1794'te Şerbetçilerin talebi üzerine tadilata uğradı. Konu yine, aslen Şerbetçilere mensup olup Akidecilere imalat yapıp satan Yahudi kalfalardı. Bu kalfalar dükkân sahibi olmadıklarından, geçim sıkıntısına düşmemeleri için kendilerine *koltuk* tabir edilen yedi adet mahalde satış yapma hakkı tanınmıştı. Ancak aslına uygun olmayan kalitesiz şerbet ve badem şekeri imal etmeleri, boyalı şerbetleri gül şerbeti ve nilüfer şerbeti diye tabla ile mahalle aralarında, evlerinde ve yakın Aktar dükkânlarında satmaları dükkân sahibi Şerbetçilerin şikâyetine neden oldu. Mahkemede, söz konusu yedi Yahudi'nin uyarılara kulak asmadıklarını, bir kısım Akideci esnafıyla işbirliği yaparak şikâyet konusu işlerden vazgeçmediklerini ifade ettiler. Neticede, Koltukçu Yahudilerin Balat ve diğer mahallerdeki evlerinde Akideci esnafına imalat yapmaları yasaklandı. Geçimlerini sağlayabilmeleri için de 43 adet Şerbetçi dükkânında kalfa olarak çalışmaları ve bu dükkânlarda Akidecilere şekerli mamulleri temiz ve kaliteli bir şekilde imal etmeleri, Akidecilerin de istedikleri dükkândan alım yapmaları ve Şerbetçilere mahsus ürünlerin satışına müdahil olmamaları yönünde 20 Kasım 1794 tarihinde yeni bir emir çıktı.[24]

Bu emir tabi olarak Akidecileri memun etmedi. Çok geçmeden, üç ay sonra bir arzuhalle Sadarete başvurdular. Kendilerinin ve Şeker Şerbetçilerin imal ettiği tüm mamüllerin asli malzemesinin şeker olduğunu, bunların her iki tarafça imal ve satışının halkın yararına olacağını belirterek ruhsat talebinde bulundular ve önceden verilmiş tüm emirlerin iptalini istediler. Sadaret tarafından ise Akideci ve Şerbetçi esnafının bazı ürünleri kendilerine tahsis etmelerinin fiyatları yükselttiği ve bu durumun alım-satımda tekelciliğe son veren 1789 tarihli hatt-ı hümâyuna aykırı olduğu ifade edildi. Ayrıca, her iki esnafın da birbirlerinin mamüllerini temiz, kaliteli ve hilesiz bir şekilde imal ederek halka değerinden satması, Koltukçu Yahudilerin Balat ve diğer mahallerdeki evlerinde kesinlikle bir şey imal etmemesi ve Şerbetçilerin çıkarttığı emrin iptaline dair İstanbul kadısından görüş istendi. O da konuyla ilgili arzuhali ve sunulan belgeleri inceleyerek talebin şer'-i şerîfe ve padişahın hatt-ı hümâyûnuna uygunluğunu

24 26 R 1209/20 Kasım 1794 tarihli emir için bk. BOA, C.İKTS, nr. 44/2169.

yazılı olarak bildirdi. Sonuçta Akideciler isteklerine kavuştular ve kendi lehlerine bir fermanı Şubat 1795 tarihinde çıkartmaya muvaffak oldular.[25]

Hızlı ve beklenmedik bu olumsuz gelişme karşısında Şeker Şerbetçiler yeni bir hak arama mücadesi başlattı. Kaleme aldıkları arzuhalde; Akideci esnafının üç yüz senelik nizama aykırı hareket ettiğini, istediklerini imal edip satma gayesiyle Sadaret tarafından bir hüküm buyuruldusu aldıklarını ve İstanbul kadısının da haksız bir görüş ortaya koyduğunu belirterek, eski nizamlarının yeniden geçerli kılınmasını talep ettiler. Ancak bu talep olumsuz sonuçlandı.[26]

Şeker Şerbetçi esnafı, sonraki yıllarda meslekî imtiyazlarını geri kazanma yolunda büyük çaba sarfettiler. 1798 yılında İstanbul kadısının takririyle eski nizamlarını tekrar tesis eden bir ferman çıkartmaya muvaffak oldularsa[27] da bu emir uygulanamadı. Nihayetinde, uygulanamayan bu emrin iptali ya da geçerli kılınmasıyla alakalı olarak bir yıl sonra sunulan telhisle son karar Padişaha bırakıldı. Sultan III. Selim, konunun kendisi ne kadar bunalttığını belirten ifadeleriyle yaklaşık yüz yıldır devleti ve idarecileri meşgul eden probleme son noktayı koydu:[28]

> *Kā'im-makām Paşa,*
>
> *Bu husûs içün ben ne kadar ta'cîz oldum. İki tarafın dahi ellerinde olan hatlar ahz olunup cümle kayıdlar terkîn olunsun. Pederim vaktinde ne gûnâ nizâm virilmiş ise ve nasıl mu'âmele olunur ise öylece düstûru'l-amel tutula. Bir daha bana arz olunmasun.*

25 Evâhir-i B 1209/11-20 Şubat 1795 tarihli emir için bk. BOA, C.İKTS, nr. 44/2169.

26 Şeker Şerbetçi esnafının arzuhali, ilgili evrakın incelenmesi sonucu 2 N 1209/23 Mart 1795 tarihli Sadrazam buyuruldusu ile olumsuz sonuçlandı. Aynı tarihte, Râhatul-hulkum denilen lokumun Saray Helvahanesi dışında imalinin yasaklanmasına dair Saray helvacıbaşısının talebi de reddedildi. (BOA, C.İKTS, nr. 9/431).

27 İstanbul kadısının 24 R 1213/5 Ekim 1798 tarihli takriri ve 13 Ca 1213/23 Ekim 1798 tarihli emir için bk. BOA, HAT, nr. 1436/59025; BOA, Ali Emirî Tasnifi Sultan III. Selim Belgeleri (AE.SSLM III, nr. 161/9666.

28 BOA, HAT, nr. 249/14103.

Bu hatt-ı hümâyun ile her iki esnafın elindeki tüm fermanlar toplatılıp kayıtları iptal edildi ve Sultan III. Mustafa zamanında 1759 yılında verilen nizam tekrar geçerli kılınarak Şeker Şerbetçi esnafının hakları 3 Ocak 1800 tarihli fermanla iade edildi.[29] Akidecilerden emre uymayıp itirazlarını sürdüren, edebe aykırı hal ve davranışlar sergileyenler ise tutuklanıp Bozcaada'ya sürgün edildi.[30]

Yapılan bu son düzenleme ile taraflar arasındaki mücadelenin konusunu teşkil eden şekerli mamüller kayıt altında alındı. Ekteki tabloda yer aldığı üzere, Şeker Şerbetçi esnafına imalat ve satış izni verilen mamüllerin sayısı 133, Akidecilere ise 2 idi.[31] Geçerli kılınan 1759 nizamı ile birbirlerine şeker satışı yapabilecek ve râhatul-hulkumu imal edebileceklerdi.

Sonuç

İstanbul'da uzun yıllar faaliyet gösteren iki kadim esnaf, 19. yüzyıl ortalarına doğru "Akide Şekercisi ve Sükkerî Şerbetçi tabir olunur Şekerci esnafı"[32] tanımlamasıyla sadece *Şekerci* olarak adlandırılmaya başlandı. Bu tanım, Aşçı esnafına bağlı Şerbetçilerle olan isim karmaşasını ortadan kaldırdı. Ancak, Şeker Şerbetçi adının da zamanla unutulmasına neden oldu.

Şekerci esnafının, tek bir esnaf gibi gözükseler de kendi içlerindeki ayrımı uzun süre muhafaza ettiklerini ve nizamlarını koruduklarını tahmin edebiliriz. Fakat bu durumun ne zaman son bulduğuna dair net bir bilgiye sahip değiliz. Verilebilecek en somut örnek, Osmanlı'dan günümüze yaşayan en eski işletme unvanına sahip *Hacı Bekir Şekerleme*'dir. Kurucusu Hacı Bekir'in 18. yüzyıl sonlarında açtığı dükkânda akide şekeri ve lokum sattığı bilgisi[33] bu işletmenin

29 BOA, HAT, nr. 1335/52080 (6 Ş 1214/3 Ocak 1800).

30 BOA, HAT, nr. 247/13941.

31 BOA, HAT, nr. 1335/52080-A.

32 BOA, *MAD.d,* nr. 10135, s. 24 (7 C 1260/24 Haziran 1844).

33 Oktay Güvemli, "Türkiye'nin Yaşayan En Eski İşletmesi: Hacı Bekir Şekerleme 1777-2018", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmalar Dergisi*, İşletme Tarihi Özel Sayısı, Eylül 2018, s. 77.

Akideci esnafına mensup olduğuna işaret etmektedir.[34] 1930'lu yıllarda badem şekeri ve şekerlemenin yanı sıra şerbet ve reçel gibi Şeker Şerbetçi mamüllerini satmaları[35] ise Cumhuriyet'in ilanı sonrası kesin olarak esnaf arasında bir ayrımın kalmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak, elde edilen bilgiler, Osmanlı İstanbulu'nda Şekercilerin sadece Akidecilerden ibaret olmadığını, Sükkerî Şerbetçi ya da Şeker Şerbetçi adıyla 72 çeşit şekerleme, 23 çeşit şerbet, 22 çeşit reçel ve gülbeşeker gibi çeşitli tatlı, marmelat ve macunlar imal eden, sayıları çok daha kalabalık bir başka esnafın varlığını ortaya koymaktadır.

Şeker Şerbetçilerin İmalat ve Satış Yapmalarına İzin Verilen Mamüller[36] (1800)

Şerbetler			
Gül Şerbeti	1	Limon Şerbeti	1
Tagallüb Şerbeti	1	Çay Şerbeti	1
Nilüfer Şerbeti	1	Sandal Şerbeti	1
Menekşe Şerbeti	1	Hummas Şerbeti	1
Koruk Şerbeti	1	Amberbaris Şerbeti	1
Ağaç Kavunu Şerbeti	1	Dibas Şerbeti	1
Devâ-i Misk Şerbeti	1	Kâse Şerbeti, elvan	10
Lüâblar[1]			
Ayva Lüâbı	1	Kızılcık Lüâbı	1
Elma Lüâbı	1	Vişne Lüâbı	1
Ağaç Kavunu Ekşisi	1	Menekşe Hamîresi	1
Gülbeşeker	1	Lagūb	1
Şemsiye Gülbeşekeri	1	Şeftali Çiçeği Macunu	1
Tâka Macunu	1	Hatmi Çiçeği Macunu	1
Gelincik Çiçeği Macunu	1		

34 Şeker Şerbetçi ustalarının kaydedildiği 1797 tarihli sayımda Hacı Bekir adının olmayışı da kendisinin Akideci esnafına mensup olduğunun kanıtı sayılabilir.

35 O. Güvemli, *a.g.m.,* s. 86, 100, 104.

36 BOA, HAT, nr. 1335/52080-A.

37 Lü'âb: Ağızdan akan salya; Bal veya şeker ile hoş kokulu bitki ve meyvelerden pişirilmiş yapışkan, şeffaf terkib (*Müntehab-ı Lugat-ı Osmâniye*, s. 193).

Reçeller			
Ağaç Kavunu Reçeli	1	Vişne Reçeli	1
Elma cinsinden	2	Ayva	1
Ceviz	1	Kızılcık	1
Armut cinsinden	2	Erik	1
Koruk	1	Hünnap	1
Kayısı	1	İskorçina	1
Ancelika	1	Mısır Limonu	1
Portakal Kabuğu	1	Limon Çiçeği	1
Diş Otu	1	Hurma	1
Mühr-i Süleyman	1	Tagallüb Kökü	1
***Taba İşi* Denilen Şekerlemeler**			
Badem, envâ'î Kişniş	4	Yeni Bahar	1
Kahve Şekeri	2	Turunç Kabuğu Şekeri	1
Leblebi Şekeri	1	Ağız Miski Şekeri	1
Râziyâne Şekeri	1		
DiğerTaba İşleri			
Nebat Şekeri	1	Şekerleme çeşitleri	40
Ballı Çeşitler	20		
Toplam: 133			

Akide Şekercilerin Mamülleri

Akide Şekeri	1	Peynir Şekeri	1
Toplam: 2			